

ÚJABB IRÁNYOK AZ ANDRAGÓGIATÖRTÉNET-ÍRÁSBAN¹

Magyarországon az andragógiatörténeti írások ritkán alapoznak a társadalmi nemek tudományának módszertanára és elméleti megközelítéseire, teszik elemzés tárgyává a nemek eltérő szerepeit, tereit és a korabeli nemek szerint differenciált nevelést. Csakúgy, mint a „hagyományos” történetírásban, az andragógiatörténet-írás magyarországi gyakorlatában is alig értelmeződnek a nők mint a történelem cselekvői vagy a történetek írói. Andragógiatörténeten – kevés kivétellel – a többnyire domináns pozíciót betöltő férfiak nevelésének történetét értjük; a nők nevelésének története csak a külön hangsúlyozott „nőnevelés-történeten” vagy „nőtörténeten” keresztül jelenítődik meg. Susan Zimmermann a társadalmi nemek tudományának kelet-közép-európai és posztszovjet területeken megfigyelhető intézményesülése történelmének elemzése során mutat rá arra, hogy a társadalmi nemek tudománya, vagyis a gender studies „akármerre tekintünk, valamilyen formában mindenütt jelen van. (...) S bármennyire korlátok közé szorított és/vagy veszélyeztetett ez a folyamat, az „államszocializmus” utáni időszakot mégiscsak felfoghatjuk a társadalmi nemek tudományának diadalmeneteként is.”² A magyarországi nevelés-, művelődés-, és andragógiatörténet-írás figyelme az elmúlt pár évben fordult kifejezetten és erőteljesebben a társadalmi nem (gender) mint elemzési kategória felé. Pozitívumként értékelhető, hogy egyre több tanulmányt olvashatunk, valamint egyre több

konferencián hallhatunk a gender elemzési szempontját is „használó” kutatásokról. Az is megfigyelhető ugyanakkor, hogy még mindig egy-egy konferenciát rendeznek a társadalmi nem témakörében, folyóiratok egy-egy tematikus száma jelenik meg. Az ritkábban figyelhető meg, hogy konferenciák, folyóiratok integrált része lenne a társadalmi nem elemzési szempontja az andragógia-, nevelés- és művelődéstörténetben.³ Ez egyrészt ugyanis jelenti azt, hogy a társadalmi nem bekerült a hazai nevelés-, művelődés-, és andragógiatörténeti diskurzusba, másrészt pedig feltehető a kérdés, hogy milyen formában. Kérdés, hogy amikor társadalmi nemről van szó, vajon a kutatók reflektálnak-e a mögötte húzódó elméleti keretre és módszertanra, vagy ezek az írások kizárólag és inkább a nőkről szólnak.

Ahogy arra már Joan Wallach Scott is rámutatott a történettudományokban úttörőnek számító tanulmányában⁴, a társadalmi nem elemzésekor szükség van elméleti keretre, különben hiábavaló a nagyszámú, jó színvonalú történeti munka. Ennek ellenére, bár egyre több kutatás épít a társadalmi nemek tudománya eredményeire, vagy inkább csak integrálja a társadalmi nem elemzési kategóriáját, annak definiálásával, az ahhoz tartozó – nemzetközi szakirodalomra épülő – elméleti és módszertani keret felvázolásával ritkán vagy egyáltalán nem találkozhatunk a magyarországi szakirodalomban.

Pető Andrea a nő történetírás történetéről szóló munkájában Pierre Nóra definíciójából kiindulva

1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 Tanulmányában részletesen elemzi a felsőoktatási rendszer különböző szintű, érdekek menti átszekturálása és a társadalmi nemek tudományának sikeres intézményesülése közötti kapcsolatot Zimmermann, Susan: *A társadalmi nemek tudománya Kelet-Közép-Európa és a posztszovjet térség felsőoktatásában*. Eszmélet 2007: 25-59.

3 Erre hívta fel a figyelmet 1996-os tanulmányában Thun, Éva: *Hagyományos pedagógia – Feminista pedagógia*. *Educatio* 1996 (3): 404-416.

4 Scott, Joan Wallach: *A társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája*. In: *Van-e a nőknek történelmük?*, ford. Greskovits Endre, szerk. Joan Wallach Scott, 121-160. Budapest: Balassi, 2001. (első megjelenés: 1986, *American Historical Review*)

– mely szerint a történelem az emlékezés helye, és hatalmi kérdés, hogy ki és mire emlékszik, ki uralja a múltat és az emlékezetet –, a nőtörténetírás céljaként fogalmazza meg a nőknek a történeti elemzések középpontjába való állítását. Cél tehát a nőket az elemzések alanyaivá tenni, megvizsgálni a politikai eseményekben, mozgalmakban, társadalmi változásokban játszott szerepeiket. A nőtörténetírás 30 éves történetének három korszakát és megismerési modelljét különíti el. Első korszaka, a kompenzációs-szeparatista iskola az 1970-es és 80-as évekre tehető, amikor is célként fogalmazódott meg a nők láthatóvá tétele. A rendszeres történeti elemzések első eredményeként a híres nők életrajzait, a nők intézményeit, iskoláiknak történetét, a női munkavállalás, a fizetett és az otthoni, fizetetlen munka kialakulásának történetét, valamint a család, családmockok és reprodukció történetét említhetjük. A 70-es évekre jelentős irodalom született a nőtörténet témakörében. Ekkor azonban a nőtörténet még inkább a tények leírására fókuszált, és nem vállalkozott újszerű elméletek és módszertan létrehozására. A második korszak az integrációs iskola volt, mely a nőket mint társadalmi csoportot vizsgálta a társadalomtörténeten belül, és ehhez a különböző, már meglévő tudományok módszereit használta. Ennek is köszönhetően ezek a kutatások a kezdetektől fogva erősen interdiszciplináris jellegűek. A második korszakhoz kapcsolható a hagyományos politikátörténet-írás megkérdőjelezése, melyben a történelmet a férfiak időrendben megírt történetének tekintették. Ugyanakkor a második korszaknak sem sikerült a történetírás alap kategóriáit megkérdőjelezni, mégis pozitívként értékelhető, hogy a nőtörténetírások és a nőtörténetet kutatók bekerülhettek a hagyományos intézményi struktúrákba. Az első két korszak a women's studies, vagyis a nőtudományok intézményesülését eredményezte. A 80-as évek elejére ez együtt járt az intézményes és intellektuális elszigetelődéssel, és a társadalmi nem fogalmának megszületésével. A harmadik korszakot Joan Kelly alapozta meg, és egyértelműen köthető Joan Wallach Scott a korban úttörőnek számító 1986-os előadásához.⁵ Ekkor a társadalmi nem már mint elméleti kerettel is bíró módszer jelent meg a tudományos diskurzusban. Azt vizsgálja, hogy melyek azok a nők és férfiak által létrehozott formák, melyek a társadalmi különbségeket meghatározzák, és ezek hogyan kapcsolódnak a hatalomhoz.⁶

5 Uo.

6 Lásd Pető, Andrea: „A nőtörténetírás története.” *Rubicon* 2001 (6): 42-44. <http://www.mult-or.hu/rubicon/cikk>.

Még mielőtt rátérne a társadalmi nem fogalmának meghatározására, a kidolgozott elméleti keretre és módszertanra, valamint azt integráló kutatások elemzésére, Scott rámutat, hogy a „társadalmi nem” legegyszerűbb formában szinonimája a „nők” szónak: „Minden olyan cikk és könyv, amely a nők történelmének témájában az utóbbi néhány évben megjelent, címében a „társadalmi nemmel” helyettesítette a „nők” szót.”⁷ Ez a szóhasználat Scott szerint a tudományterület politikai szempontból való elfogadhatóságát jelöli, a mű tudományos alapjait hivatott jelezni, merthogy a „társadalmi nem” lényegesebben objektívabbnak és semlegesebbnek tűnik, mint a „nők” kifejezés, valamint könnyebben beilleszthető a tudományos paradigmába, merthogy elkülönül a feminista politikától: „Míg a „nőtörténelem” kifejezés (...) meghirdeti a politikáját azzal, hogy a nőket társadalmi alannak tekinti, addig a „társadalmi nem” meghatározás magában foglalja, de nem nevezi meg a nőket, így nem jelent kritikai veszélyt.”⁸ Másfelől, a „társadalmi nem” a „nők” helyettesítőjeként jelentheti azt is, hogy az egyik nem vizsgálata magában foglalja a másik nemet is, és így a nőkről szóló információk egyben szólnak a férfiakról is. Ez a megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a nők világa része a férfiak világának, azáltal és abban jött létre.

Scott „társadalmi nem” definíciója két részből és több altételből áll, melyek kölcsönös kapcsolatban állnak egymással. Meghatározásában a társadalmi nem jelenti egyrészt a nemek közötti különbségeken alapuló társadalmi kapcsolatok alkotóelemét, valamint a hatalmi kapcsolatok elsődleges jelölési módját. A nemek közötti különbségeken alapuló társadalmi kapcsolatok alkotóelemeként négy egymáshoz kapcsolódó elem alkotja: kulturálisan hozzáférhető jelképek, normatív fogalmak, a társadalmi intézményekről és szervezetekről szóló utalások, és a szubjektum identitása. „A történészeknek inkább azokat a módokat kell megvizsgálniuk, ahogy a társadalmi nemmel felruházott identitások létrejönnek, majd az így nyert eredményeket kell hozzákapcsolniuk egy sor tevékenységhez, társadalmi szerveződéshez és történetileg meghatározott kulturális ábrázoláshoz.”⁹ A fent említett négy elem közül egyik sem működik a többi nélkül, de nem egyidejűleg működnek, egyszerűen csak tükrözik egymást. A történettudomány feladata Scott

<http://www.mult-or.hu/rubicon/cikk> php?id=1153&page=1&ev=2001&szam= (utolsó letöltés: 2010. december 22.)

7 Scott, 2001. 130.

8 Uo.

9 Scott, 2001. 146.

szerint annak vizsgálata, hogy mi a kapcsolat a négy elem között.

A társadalmi nem elméletbe foglalása a Scott-féle definíció második felében jelenik meg, mely azt állítja, hogy a társadalmi nem a hatalmi viszonyok elsődleges jelölési módja, egy olyan terület, amely által a hatalom megfogalmazódik. Nem tekinthető az egyetlen ilyen területnek, de a szerző szerint Nyugaton, a zsidó-keresztény és az iszlám hagyományban az egyetlen tartós és ismétlődő módja a hatalom kifejezésének. Bourdieu szerint: „A társadalmi nem objektív referenciakészletként létrehozott fogalmi építik fel az egész társadalmi élet konkrét és szimbolikus szervezetének észlelését.”¹⁰

A „társadalmi nem” nem egy metafogalom, hanem reflektív, önmaga is folyamatos vizsgálat tárgya, és elengedhetetlen annak a vizsgálatához, hogy hogyan jöttek létre a társadalmi nemmel felruházott identitások. A társadalmi nem kategóriája arra figyelmeztet, hogy a férfi és nő üres kategóriák, nem bírnak önálló jelentéssel, de másfelől túlzottan telítettek is, mert többféle változó definíciót hordoznak magukban: „Üres, mert nem rendelkezik tapasztalattól független, általános érvényű jelentéssel. És telített, mert ha állandónak tűnik is, még mindig alternatív, eltagadott vagy elfojtott definíciókat hordoz magában.”¹¹ A társadalmi nem elemzési kategóriájának használata olyan történelmet teremt, mely új megvilágításba helyez régi kérdéseket, és újabb, lehetséges kérdések megfogalmazására ösztönöz. A társadalmi nemek történetének írói a posztmodernhez közeli diskurzuselemzést használják, elutasítva a nagy narratívákat.

Tamar Mayer egyik összefoglaló művében fogalmazza meg azt, hogy a társadalmi nem (gender) – csakúgy mint a szexualitás, nacionalizmus – társadalmilag és kulturálisan megkonstruált kategória. E folyamat eredményeképpen, vagy ezzel párhuzamosan létrehozzák a privilegizált „mi” kategóriáját, és a „másik” kirekesztődését.¹² Az egyén identitáskomponensei – mint a nem, faj, etnicitás, szexualitás – mindig a szükségszerűen kijelölt „másik”-kal ellentétesen konstruálódnak meg kulturálisan és társadalmilag egyaránt, vagyis ezen kategóriák globálisan összefüggenek. Judith Butler a performativitásban látja a társadalmi nem lényegét. A performativitás jelenti ebben az esetben azt a folyamatot, melynek során a társadalmi

reprodukció létrehozza a társadalmi nemet. Vagyis ahogy teszünk/viselkedünk, határozza meg azt, hogy mivé válunk, függetlenül a biológiai kromoszómáktól.¹³ A társadalmi nem tehát nem egy fix kategória, hanem egy bonyolult, nem egyértelmű terület, mely mindig egyéni és intézményes hatalmi folyamatok eredményeképpen jön létre.

A leggyakrabban felmerülő kérdés a társadalmi nem elemzési kategóriája kapcsán, hogy mennyiben tehető különbség a társadalmi nemek története (gender history) és a nőtörténelem (women's history) között. Ruth Watts, a nevelés- és művelődéstörténet egyik kiváló kutatója a History of Education nagy múltú tudományos folyóirat 1976–2004 közötti számainak elemzése¹⁴ mutat rá arra, hogy a „gender”, „gender studies” kategóriáit meglehetősen „lazán” használják, gyakran a „nők” kategória szinonimáiként.¹⁵ Ennek elsősorban az az oka, hogy a kettő között a határ annyira elmosódott, hogy nehéz megkülönböztetni őket.¹⁶ A társadalmi nem mint elemzési kategória jelentőségét az elmúlt két évszázad kutatásai egyértelműen hangsúlyozták. A kérdés leginkább az, hogy a társadalmi nemi kérdés (gender) egyre inkább megvalósuló láthatósága hozzájárult-e ahhoz, hogy megváltoztassa a gender-értelmezéseket, és hatott-e az egész tudományterületre? Elsősorban az angolszász területekre jellemző, hogy a feminista és társadalmi nemek története mellett egyértelműen megállapítható a posztkoloniális elméletek hatása a nevelés- andragógia- és művelődéstörténet-írásra.¹⁷ Ezen

13 Butler, Judith: *Gender Trouble*. New York, London: Routledge, 1990.

14 A tanulmányok listáját lásd: Watts, Ruth: *Appendix: Gender articles in History of Education since 1976*. History of Education 2005 (6): 689–694.

15 Szintén a History of Education folyóirat cikkeit elemzi 1972 és 2004 között Goodman és Martin, különös tekintettel a megjelenő vitákra, a témákra, módszerekre. Kérdésként teszik fel, hogy mennyire voltak képesek a történészek meghaladni a rögzült akadémiai határokat. Goodman, Joyce és Jane Martin: *Editorial: History of education – defining a field*. History of Education 2004 (1): 1–10.

16 Watts elemzésében kiemeli: nem az az érdekes, hogy számszerűsítve több cikk jelent-e meg a History of Education folyóiratban a nőkről vagy női szerzőktől, mert ez csak egy leegyszerűsített kvantitatív mutató lenne. Külön felhívja a figyelmet arra, hogy vannak olyan írások, melyek nőkről szólnak, de nem szólnak társadalmi nemi kérdésekről. Watts, Ruth: *Gendering the story: change in the history of education*. History of Education 2005 (3): 225–241.

17 Goodman, Joyce és Jane Martin: *Editorial: History of education – defining a field*. History of Education 2004 (1): 1–10. Az elméletek és a feminista nézőpont

10 Idézi: Scott, 2001. 147.

11 Scott, 2001. 152.

12 Mayer, Tamar: *Gender ironies of nationalism: setting the stage*. In: *Gender ironies of Nationalism. Sexing the Nation*, szerk. Tamar Mayer, 1–22. London: Routledge, 2000. 1–2.

elméletek hatása megfigyelhető a folyamatosan megújuló módszertanban és a témák tekintetében is. Az interdiszciplinaritást hangsúlyozva problématerületeként jelöli meg a nők láthatóvá tételét, a társadalmi nem és a hatalom viszonyát, a munka és a társadalmi nem kapcsolatát, a szexualitás társadalmi konstrukcióját, a köz- és magánszféra dichotómiáját, a család, társadalmi osztály, különböző társadalmi hálózatok kutatását.¹⁸ A politikatudományon belül a nemzetépítő folyamatok és a nacionalizmus jelensége gender-szempontrú megközelítésének hatása ugyancsak megfigyelhető a nők történetét középpontba állító kutatásokban.

A rendkívül széles körben kutatott és jelentős személyiségek által fémjelzett posztkolonializmus témnyerése szorosan köthető a gyarmatosított államok gyarmatosítás alól való felszabadulásához, de ma a posztkoloniális művelődésemélet nem korlátozódik azokra az országokra, melyek gyarmati múlttal rendelkeznek.¹⁹ Maga a fogalom is legalább kétjelentésű, hiszen egyrészt közvetlenül utal a függetlenség elnyerése utáni időintervallumra. Egy olyan megközelítés, mely nem „Európát” (Nyugat-Európát értve alatta), a „nyugatot” tekinti az elemzésben referenciapontnak, hanem a referenciapontok esetlegessége, flexibilitása mellett foglal állást. Egy olyan nézőpont mellett, mely nem a „haladó” és „fejlett” Európán keresztül próbál meg megérteni Európán kívüli térségeket, hanem mindig az adott kontextusban értelmezi a szövegeket.²⁰

Szamosi Gertrúd tanulmányában utal arra, hogy a posztkolonialitás intézményesülő és megszilárduló kritikai diskurzusa messze túlmutat a „Harmadik Világ” történeti és politikai realitásán, ugyanis minden olyan etnikai öntudatformálódásnak létezik posztkoloniális olvasata, mely közös-

közötti kapcsolatról, leginkább Margaret MacLure megközelítése alapján lásd: Goodman, Joyce: *Troubling histories and theories: gender and the history of education*. History of Education 2003 (2): 157–174.

18 Watts, Ruth: *Gendering the story: change in the history of education*. History of Education 2005 (3): 225–241.

19 Tárnok, Attila: *Posztkolonialitás – neokolonialitás. Egy tanulmányút tapasztalatai*. Korunk 2004 december.

20 Az egyetemes neveléstörténet írását célként kitűző, elsősorban összehasonlító szemléletű munkákat összegző művében szintén emellett foglal állást Kéri Katalin is, külön hangsúlyozva a „nem nyugati” nézőpont fontosságát a kultúrák megértésében, az egyén attitűdjeinek és szemléletmódjainak formálásában. Kéri, Katalin: *Az egyetemes neveléstörténet tág értelmezése*. Magyar Pedagógia 2010 (3): 265–276. http://magyarpedagogia.hu/document/Keri_MP1103.pdf (utolsó letöltés: 2011. január 31.)

ségek tudattalan hatalmi törekvéseinek kohójában született; értelmezésében pedig Közép-Európa gazdag a „kölcsonös kolonizálások szövedékéből font értelemképzési hálókbán”.²¹ Susan Zimmermann a 19–20. századfordulás magyarországi nőmozgalmak elemzésénél arra hívja fel a figyelmet, hogy szükséges lenne egy olyan történetírási irányzat, mely kilép a hegemon „nyugati” szemléletmódból, nem a „nyugat”-ot tekinti a történelem általános modelljének, és nem vonatkoztatja a nyugati történelmi fejlődés folyamatát az egész világra.²²

A posztkolonializmus „előzményeiként” Frantz Fanon és Mahatma Gandhi munkássága tekinthető, akadémiai intézményesülése Edward W. Saïd 1978-ban megjelent *Orientalizmus* című művéhez kötődik,²³ mely alapvető volt az eurocentrizmus központi és univerzális értékeinek kiközösítésében. A posztkolonializmus egyrészt – ahogy látható volt – jelent egy történelmi periódust, másrészt pedig egy olyan ideológiai orientációt, melynek során a már szabad államok megpróbálnak eltávolodni a gyarmatosító struktúráktól és gondolkodásmódtól. Mindezzel párhuzamosan és szorosan összefüggően megindul egy folyamat, mely górcső alá veszi a gyarmatosító diskurzust meghatározó fogalmakat, mint a faj, nem, társadalmi osztály, nemzetállam. Mindig kérdés marad azonban, hogy a gyarmatok hivatalos függetlenségével eltűnnek-e a gyarmatosítás határai. A dekolonizáció ebben a megközelítésben tehát nem csak egy formális politikai folyamat, hanem létrehozott különböző elméleteket, melyek a reprezentációhoz, történelemhez, nyelvhez, kultúrához, a kapitalista modernizmushoz köthetőek; leginkább az eurocentrikus felvilágosodás paradigmájának ellenpontjaiként.²⁴ Prakash szerint a posztkolonializmus egy olyan területen helyezkedik el, mely a nyugati dominancia

21 Szamosi, Gertrúd: *A posztkolonialitás*. Helikon 1996 (4): 415–429.

22 Zimmermann, Susan: *Conflict between National and International Settings? The Transnational History of Women's Movements and the Hungarian Case*. (Konferencia előadás) 19th International Congress of Historical Sciences, Oslo, 6th – 13th August 2000. MS Kézirat.

23 Saïd, W. Edward: *Orientalizmus*. Budapest: Európa, 2000. (eredeti megjelenés: 1978) Saïd művét később sok kritika érte, melyekre maga is reagál műve későbbi kiadásának utószavában, és némely esetben felülbírálja saját álláspontját. Tárnok, 2004.

24 A kritikák leginkább azt emelik ki, hogy a posztkolonialista elméletek kritikátlanul elfogadták a globális kapitalizmust.

területén sem belül, sem kívül nincsen, hanem kizárólag érinti azt. A területtel foglalkozó kutatók maguk is felhívják a figyelmet arra, hogy a posztkolonializmus – mivel maga is egy kritikai fogalom – folyamatosan (ön) kérdésfeltevésre kész, egy rendkívül vitatott terület. Legvégső célja a posztkolonialista elméleteknek mindig a társadalmi cselekvés, egy egyenlőbb társadalom alapjainak megteremtése. Ehhez kapcsolódik az az ellentmondás vagy nézetkülönbség, mely szembeállítja az elmélet/kultúra/irodalom fontosságát a valós politikai cselekvéssel és a szerepvállalás fontosságával.

A posztkoloniális művelődésemélet hozzájárulhat a különböző kultúrák globális, egyetemes, világméretű perspektívájú elemzéséhez. A neveléstörténet- és andragógia történet-írásban is egyre inkább hangsúlyos az, hogy nem elégséges mindösszesen helyi, országokénti történeteket írni. Hasonlóképpen megkérdőjelezhető – már csak a különböző nézőpontok, elemzési módok okán is – egy olyan összehasonlító történetírás, mely az egyes országok történetének megírása után azokat hasonlíttja össze.²⁵ Az egyénben a kultúrákat sokszínűségükben értelmezni és értékelni tudó, a saját elfogult, hatalmi és érdekviszonyokba ágyazott nézőpontra reflektálni tudó szemléletmód (ki)alkításához valóban szükség van egy nemzeteken, országokon átívelő történetírásra. Az egyetemesre, globális nézőpontra való törekvéssel de- és rekonstruálható a hagyományos „nyugati” történetírásban létrejövő „kelet-nyugat” dichotómia, és lehetővé válik egy olyan történelem létrehozása, melyben nem e két rögzített, és bizonyos attribútumokhoz kötött hatalmi pólus mentén rendeződik a különböző kultúrák pozíciója.

Kéri Katalin legújabb, a témára vonatkozó 2010-es tanulmányában részletesen bemutatja és elemzi

25 Kéri Katalin szintén e problémakör tárgyalása során hívja fel a figyelmet arra, hogy egyrészt ezek az elemzések sosem teljesek, hiszen lehetetlen az emberiség teljes múltjának a megjelenítése, másrészt pedig az egyes országok homogénként kezelt neveléstörténet-írása elmoshatja az egyes népcsoportok, nemzetek, csoportok jellemzőit. Ezekben az esetekben szintén probléma, hogy nem valósul meg az egyetemes, globusz-szintű szintézis. E helyett egy olyan megközelítést javasol, mely a világ különböző térségeiben jeles pedagógiai gondolkodók történetét gyűjti össze, így mutatva be az egyes korok és területek pedagógiai eszméinek, a gondolatoknak és gyakorlatoknak a vándorlását. Kéri, Katalin: *Az egyetemes neveléstörténet tág értelmezése*. Magyar Pedagógia 2010 (3): 265–276. http://magyarpedagogia.hu/document/Keri_MP1103.pdf (utolsó letöltés: 2011. január 31.)

azokat a – leginkább ezidáig külföldön megjelent – műveket, melyek ezt a fajta egyetemes, összehasonlító, országokon átívelő szemléletmódot próbálták érvényesíteni a neveléstörténet-írásban. Tanulmányában rámutat arra, hogy miért lényeges a világméretű perspektíva a neveléstörténet tanulmányozásában. Salimova és Dodde kézikönyvükben fogalmazzák meg azt, hogy az egyetemes szintű neveléstörténet hozzájárulhat a tudományos és multiperspektívikus szemléletmód alakulásához mégpedig a közös pontokon, az összekapcsoló elemeken keresztül úgy, hogy közben rámutat az egyediségekre. A „nyugati” neveléstörténet-írásban belül is megfigyelhető egy olyan irányú törekvés, mely nem kizárólag a „nyugati” neveléstörténet bemutatását tűzi ki célul, de ugyanilyen fontosnak tartja, hogy megjelenjenek „más” kultúrák is.²⁶

Fontosnak tartom, hogy legalább kétféle megközelítést elkülönítsünk. Az egyik szerint lényeges az, hogy megjelenjenek, „leíródjanak” a „nem nyugati” térségek, kultúrák is. Egy másik megközelítés szerint nemcsak a megjelenés a fontos, hanem az ábrázolásmód milyensége is: a saját, referenciapontként nem a „nyugat”-ot tekintő pozíció saját kontextusban való értelmezése, megalkotása és elemzése is. A második esetben nem kizárólag leíró jelleggel jelennek meg a „nem nyugati” kultúrák, de saját helyzetükből adódóan, mint az elemzés önálló szubjektumai, aktorai, referenciapontjai. Ez felveti a történeteket létrehozó szubjektum pozíciójának a kérdését is, általánosságban azt, hogy mennyiben képes a történetíró kilépni saját helyzetéből. Létezik olyan megközelítés, mely szerint ez nem lehetséges, a „nyugati” kutatók nem tudnak kilépni saját „nyugati” látásmódjukból.²⁷ A posztkoloniális művelődésemélet a saját szemléletmódból való kilépéshez, a szemléletmód váltásának lehetőségéhez jelent egy értelmezési keretet.

A politikatudományon és történettudományon belül az 1980-as évektől erősödtek meg azok a kutatók, melyek azt hangsúlyozták, hogy a nemzet és nacionalizmus fogalmainak megértéséhez nem

26 Kéri, 2010. 266.

27 Idézi: Kéri, 2010. 266. Kéri Katalin írásában felsorol olyan példákat is, amikor „nem nyugati” szerzők írják meg saját térségük történetét, például a gyarmatosítók szempontja helyett, az őslakosok szemszögéből tárgyalva. Kéri, 2010. 268. A „kelet” – „nyugat” dichotómia dekonstrukálásának egyik módja a fogalmak és meglévő részrehabilitáló elvárások felülvizsgálata, a jelenségek kizárólag az adott kontextusban való elemzése, vagyis a történetek újírása. Ehhez lásd: Kéri, 2010. 269 – 270.

nélkülözhető a társadalmi nem fogalma. Tamar Mayer azt állítja, hogy a nemzet mindig szexu- sokkal rendelkező szubjektumokból áll, melyek mindennapi performativitásuk során létrehozzák nemcsak a saját nemüket, de magának a nemzet- nek a társadalmi nemét is, s így a társadalomban az elfogadott normák és viselkedések (pl. szapo- rodás, militarizmus, heteroszexualitás) alapján meghatározott hatalmi hálókból jön létre egy tár- sadalmi nemi szempontból privilegizált nemzet. Nacionalizmus és társadalmi nem egyaránt tár- sadalmilag és kulturálisan meghatározott kategó- riák, és minden esetben a „másik” ellentétéként, vagy legalábbis a „másik”-kal való kapcsolatban fogalmazódnak meg. Részesei egymás konstrukci- óinak azzal, hogy megidézik és létrehozzák a „mi” és „ők” ellentétét, és ennek eredményeként a „má- sik” kizárását. Tamar Mayer arra is rámutat, hogy egy nemzet megkonstruálása a „másik” oppozi- ciójában („mi” vs. „ők”) mindig magában hordoz egy másik ellentétet is: a „mi nőink” és az „ő nők” között. A „mi nőink” mindig tiszták és morálisak, míg az „ő nők” deviánsak és immorálisak.²⁸

Társadalmi nem és nemzet egyaránt a „külön- ség” ideológiai szerkezete körül társadalmilag konstruált kategóriák, melyeket éppen a „külön- ség” von bele a hatalmi összefüggésekbe. A kutatók egyre inkább megegyeznek abban, hogy a társadalmi nem és nemzet modern diskurzusai kölcsönösen alakították és befolyásolták egymást; erre elsőként az antikoloniális nemzeti mozgalmak kutatói mutattak rá.²⁹ Nemzet és társadalmi nem kapcsolata egyfajta szimbiózisnak értelmezhető, melyben a nemzeti narratívák nagyban támasz- kodnak a társadalmi nemi különbségek állítólagos „természetességére” annak érdekében, hogy új poli- tikai identitásokat szilárdítsanak meg. Valamint ugyanez fordítva is igaz: a nemzeti diskurzusok pedig legitimitást biztosítanak a „maszkulinitás” és a „femininitás” normatív kategóriái számára.³⁰

Nemzetépítés és nacionalizmus egyaránt a tár- sadalmi nemi karakterisztikára utaló jellegeben konstruálódnak meg.³¹ Az államokat és a nemze-

teket általában olyan férfikonstrukcióként ábrázol- ják a nemzetekről szóló diskurzusokban, melyek a férfiak közötti, hatalomért folyó harcokban jönnek létre; ugyanakkor a nemzetépítés és nacionalizmus a férfiak és nők közötti folyamatos és mindennapos társadalmi interakciók során konstruálódnak meg.³² A nemzeteket azonban nemcsak a társadalmi nem kategóriája határozta meg, hanem mindezzel pár- huzamosan a különbség többi tengelye is. Ezek a jelölők nem kölcsönösen jönnek létre, hanem szintén különbözőképpen alkotódnak meg; nem egyenlők és nem hasonlóak. A nacionalizmus te- hát mindig a különbözőségről szól, vagyis arról, hogy társadalmi nem, faj, társadalmi osztály és a szexualitás kategóriái mentén folyamatosan belső hierarchiák jelennek meg.³³

Ann McClintock sokat idézett, a társadalmi nem és nemzet kutatásainak szemléletmódját alapve- tően befolyásoló könyvének, az *Imperial Leather* nek egyik állítása az, hogy a nemzeteket családi leszá- rmaságokként képelték el.³⁴ A 19. századi „család” olyan intézményt jelölt, mely „létező”, „természe- tes” volt; az árupiacon, politikán és történelmen felül létezett. A „család” lett a történelem ellentéte és a történelem szervezője is egyben. A nemzet és nacionalizmus szempontjából a „család” metaforá- jának többféle jelentősége is van.³⁵ Egyrészt fontos a nemzet organikus egységként való elképzelésé- ben, melyben minden tagnak, csakúgy mint egy család tagjainak „természetes” és nem választható szerepei vannak. A családi ábrázolás egy erőteljes legitimáló nyelvezet tehát az elképzelt nemzet szá- mára. A nemzetéről szóló diskurzusokban a „csa- lád” depolitizált, történelem előtti, és egy olyan konstrukció, mely ellenáll a változásoknak. Az orga- nikus, időtlen és „természetes” „családban” való ábrázolás jelentősége az is, hogy így a rokonsági kapcsolatoknak fontos szerepe van abban, hogy a nemzet kisajátíthatson olyan elemi szenvedé- lyeket, melyek elsősorban a vér szerinti kotelék- hez társíthatóak. S így a nemzet megbecstelenített anyaként vagy parancsoló apaként azt követelheti, hogy lányai és fiaik védjék meg őket/engedel-

28 Mayer, Tamar: *Gender ironies of nationalism: setting the stage*. In: *Gender ironies of Nationalism*. Sexing the Nation, szerk. Tamar Mayer, 1–22. London: Routledge, 2000. 5.

29 Sinha, Mrinalini: *Nations in an Imperial Crucible*. In: *Gender and Empire*, szerk. Philippa Levine, 181–202. Oxford, New York: Oxford University, 2004. 182.

30 Sinha, 2004. 194–198.

31 West, Lois A: *Feminism Constructs Nationalism*. In: *Feminist Nationalism*, szerk. Lois A. West, xi–xxxvi. New York: Routledge, 1997. xviii.

32 West, 1997. xiv.

33 Mayer, 2000. 6.

34 McClintock, Ann: *Imperial Leather. Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. New York: Routledge, 1995.

35 Ez a „család” a modern nemzet esetében a heteroszexuális, középosztálybeli nukleáris család, melyet a szexualitásra és a nemekre vonatkozó normatív konstrukciók tartanak fenn. Az ezeknek való megfelelés lett a civilizáció mércéje. Lásd McClintock, 1995.

meskedjenek nekik társadalmi nemi szerepeiknek megfelelően.³⁶

A „család” metaforájának funkciójához tartozik az is, hogy a nemzetet belüli és a nemzetek közötti hierarchiákat természetesnek tünteti fel. Hiszen ha a „család” egy olyan tér, melyben a tagok készségesen saját érdekeiket a „család” érdekei alá helyezik, a „család” az egységen belüli hierarchia jelölőjévé is válik. A „család” mint egy fundamentális egység fennmaradását az a hit tartja fenn, hogy a „családban” a nők és gyermekek a férfiaknak vannak alárendelve. McClintock szerint a 19. század második felében éppen a „természetes” és patriarchális család képe és a pszeudo-tudományos szociáldarwinizmus együttességével vált lehetővé a kultúrák egyetlen és globális narratívába való rendezése, melyet az európaiak irányítottak.³⁷

Homi K. Bhabha diszkurzív, hatalommal telített struktúráként értelmezi a nemzetet, mely kirekeszti magából az önmagát reprezentálni képtelen részeket. A reprezentációért folytatott harc határozza meg azt, hogy ki írhatja meg a nemzet történetét. Bhabha értelmezésében a modern nyugati nemzetek története a haladás, kapitalizmus és osztály történetei mentén bontakozik ki, melyek megtagadják egyes társadalmi csoportoktól a nemzet elképzelt közösségében való részvételt. Bhabha a nők és bevándorlók történeteit felhasználva kérdőjelezi meg a homogén nemzeti kultúrák és a történeti tradíciók folytonosságára vonatkozó koncepciókat. Bhabha posztkoloniális szubjektumának egyik vonása a „mimikri”, vagyis az utánzás. A mimikri a gyarmatosító hatalom egyik legmegfoghatóbb és leghatékonyabb stratégiája; a gyarmatosítás saját érdekei ellen dolgozó stratégia, az antikoloniális visszautasítás egy formája, a hatalomtól megfosztottak stratégiája. A „mimikus emberek” a birodalom közvetítőiként és tolmácsaiként funkcionálnak

36 McClintock, 1995. 357–358.

37 Uo.

(iskolázott bürokraták, tanítók, katonák). Bennük a gyarmatosító saját képességét látja, mely a fenyegettség érzetét válthatja ki benne, hiszen a gyarmatosított a hatalom birtoklását is utánozhatja, ezáltal elmosva a gyarmatosító és a gyarmatosított szubjektuma közötti határt. Így az utánzás egyszerre feltételezi a hatalom meglétét és megrendülését. A mimikus embernek egy olyan képet kell utánoznia, amit nem tudhat teljesen magáénak; az ambivalens lakhatatlan térben kell léteznie, mely sem identitást, sem különbséget nem juttat neki. A posztkoloniális szubjektum újabb fontos vonása a hibriditás, mely azt jelenti, hogy az „én” és a „másik” kölcsönös egymásra gyakorolt hatásukban léteznek. Ebben az értelmezésben a „másik” nem egy megközelíthetetlen és zárt egység, hanem az „én”-nel együtt nyer értelmet.³⁸

A magyarországi andragógia- és neveléstörténet-írásban a „nők” története a „nőnevelés-történet”, a tágabb történettudományon belül pedig a „nőtörténet” megnevezés alatt szerepel. Levine rámutatott, hogy azok a kutatások, melyek nem integrálják a társadalmi nemet mint elemzési kategóriát, hiányos, egyoldalú és esetleg torz elemzéseket eredményezhetnek, mert a társadalmi nem kategóriájának negligálása eliminálja a korabeli társadalom „felét”, a „nőket”, etnicitásra, nemzetiségre, vallási hovatartozásra, korra, földrajzi elhelyezkedésre, szexuális orientációra való tekintet nélkül.³⁹ Ebből következik, hogy a gender-szemponturnyú elemzések és következtetések mindig politikailag telítettek; és a jelenben is folyamatos kritikai kérdésfeltevésekre készítenek.

38 Bhabha, Homi K. DisszemiNáció: *A modern nemzet ideje, története és határai*. ford. Sári László. In: *Narratívák* 3. szerk. Thomka Beáta, 85–118. Budapest: Kijárat, 1999., Sinha, 2004., Szamosi, 1996.

39 Levine, Philipp: *Introduction: Why Gender and Empire?* In: *Gender and Empire*, szerk. Philippa Levine, 1–13. Oxford, New York: Oxford University Press, 2004.